

Sobre el lloc on Joanot Martorell escrigué el *Tirant lo Blanc* (1460-1464): Barcelona, Dénia o València?

Abel Soler
I.S.

En els anys 1992-1995, Jaume-Josep Chiner i Jesús Villalmanzo donaren a conèixer els seus documentats treballs de recerca sobre de Joanot Martorell (Chiner, Villalmanzo; Chiner 1993; Villalmanzo 1995). Els arxius havien fornint els historiadors –i la crítica literària– d’una suggerent compilació de notícies inèdites i detalls de singular interès que contribuïen a arredonar el perfil biogràfic de l’autor del *Tirant lo Blanc* i, en conseqüència, a interpretar la seua obra amb un major fonament documental.

L’abundància de materials exhumats als arxius, tanmateix, no fou suficient per documentar explícitament on es trobava l’escriptor en els darrers anys de la seua vida (1458-1465) i quines eren les seues ocupacions. Villalmanzo deduí que, a la mort d’Alfons el Magnànim, mossén Martorell abandonà la cort napolitana –com molts altres valencians– i tornà a la seua ciutat natal: “Una vez establecido en la ciudad del Turia, halló un ambiente propicio para el cultivo de las letras (...). En esta actividad literaria se refugió para olvidarse de otros problemas más perentorios que surgieron pronto” (Villalmanzo 1995, 186-87). A la seua ciutat de València, doncs, semblava probable que haguera redactat Joanot Martorell el *Tirant lo Blanc* entre el 1460 i el 1464, abans d’empenyorar el manuscrit a Martí-Joan de Galba.

Ara bé, la descoberta arxivística d’un Joan o Joanot Martorell que hauria oficiat de “trinxant” i escrivà de ració a la cort del príncep de Viana, portaria el filòleg Jaume Torró a deduir que els darrers anys de l’escriptor transcorregueren entre Sicília, Mallorca i Barcelona, per tal com formava part del seguici del príncep. Així les coses, el *Tirant* hauria estat escrit a la cort d’una Barcelona rebel a Joan II; cosa que podria lligar bé amb la dedicatòria de l’obra a l’infant Ferran de Portugal (Torró 2001, 2002, 2010 i 2011). La identificació d’aquest Joan o Joanot amb el Martorell autor del *Tirant*, això no obstant, ha sigut posada en dubte pel medievalista Agustín Rubio, que recorre a la crítica documental per desmuntar els arguments de Torró. Segons Rubio, el Joan Martorell de Barcelona era valencià, certament, però no era cavaller ni era l’autor del *Tirant*. En canvi, un altre Joan Martorell que l’historiador localitza a Dénia en els anys 1459-63 sí que fou cavaller i sí que podria identificar-se, doncs, amb l’esmunyedís literat (Rubio 2010 i 2011).

El Martorell trinxant i l’efímera cort del primogènit

D’entrada, trobem que la hipòtesi identificativa llançada pel filòleg gironí és la més suggerent i versemblant de totes dues. Sobretot si tenim en compte que, en el 22% dels documents exhumats per ell (segons el càlcul efectuat per Ferrando 2011, 423),

hom parla de “Joanot”, l’apel·latiu hipocorístic que solia aplicar-se als joves, però que l’autor del *Tirant* conservà i utilitzà d’adult, fins i tot en la dedicatòria de la novel·la. En canvi, en els documents transcrits per Rubio solament apareix el nom de “Joan”.

Torró parteix d’un aspecte ja conegut: la presència de Joanot Martorell a la cort de Nàpols (1450-58; amb un parèntesi a València, novembre 1452-març 1453). Allí obtingué –com altres cavallers valencians– el títol honorífic de ‘cambrer’, que li permeté cobrar per algunes comeses i missions, segurament al servei del seu parent el secretari reial Francesc Martorell. A la mort d’Alfons el Magnànim (27 de juny del 1458), sosté Torró que Joanot s’incorporà al seguici del príncep de Viana, que i l’acompanyà en el seu darrer periple vital per Sicília (1458), Mallorca (1459) i el Principat de Catalunya (1460-61). En efecte, es documenta un Joanot o –més sovint– Joan Martorell exercint d’escrivà de ració i cobrant per l’ofici honorífic de “trinxant” d’allò que Jaume Torró denomina –un tant agosaradament– “la cort” del príncep de Viana. Aquesta cort (la d’un príncep sense tron ni palau, ni –per descomptat– hisenda pròpia) hauria pogut ser, si seguim la proposta de Torró, “el lloc on va escriure’s la gran novel·la de Joanot Martorell (...). I aquesta cort s’ha de situar a Barcelona a partir de l’arribada del príncep de Viana en aquesta ciutat (28 de març 1460)”.

Amb una major concreció, el ‘Tirant’ hauria estat redactat “entre el cercle de vianistes i antiyoanistes, després d’esclatar el conflicte”, la guerra de Catalunya; per tal com, després de la mort de Carles, Martorell es posà al servei dels diputats de la Generalitat catalana en diferents missions diplomàtiques (anys 1461-63). I, com és generalment admés, *Tirant lo Blanc* fou redactat entre el 1460 i el 1464. El fet que el manuscrit apareguera el 1464 a València i fóra empenyorat per l’autor a Martí-Joan de Galba,¹ és comentat per Torró amb la frase següent: “Penso que Joanot Martorell tornà a València almenys uns mesos abans de morir. Les seves missions li haurien permès tornar a la fidelitat de Joan II d’Aragó en qualsevol ocasió” (Torró 2011, 592-93). Aquest retorn a València l’efectuaria, doncs, després del seu darrer viatge a la cort de França, emprés en novembre del 1463 (Torró 2010, doc. 40).

L’estranya deriva antiyoanista i el sobtat –i més difícil d’explicar, encara– retorn a València i a la “fidelitat” de Joan II del presumpte autor del *Tirant*,² no són les úniques peces que desencaixen de l’esquema interpretatiu plantejat per Torró; no són els únics arguments que el tinyen d’inversemblança. La tesi “vianista”, de fet, ha estat objecte de crítica per part de Rubio i d’altres autors, que han mostrat el seu escepticisme al respecte. Els comentaris efectuats a l’exposició de Jaume Torró per part d’Agustín Rubio i Antoni Ferrando (Ferrando 423) –més alguns altres dubtes o puntualitzacions que hi afegim per compte propi– serien bàsicament els següents:

¹El préstec de Galba a Martorell se situa cronològicament vers la fi del 1463 o la primera del 1464, segons que ho palesa la documentació judicial del 1465 (Chiner 1993, 155 i 198).

²Els valencians del 1464 celebraven amb música, pólvora, misses i alimares les derrotes dels *cans rebel·les* catalans i els triomfs del rei Joan ‘el Gran’ enfront *lo superbo poder de Barcelona*. Vegeu, per exemple, les anotacions de l’Arxiu de Protocols del Corpus Christi de València (d’ara en avant, APCCV), Protocol de Bertomeu Matoses 25.336, full primer, sense numerar, 28 de febrer del 1465.

1) Està per demostrar que el Joan o Joanot Martorell de la casa del príncep fóra cavaller. Apareix documentat en molt comptades ocasions com “mossén Martorell”, i molt regularment com “Martorell” i “Johan Martorell” (sense cap tractament), “el dicho Martorell” o “en Martorell”, i explícitament com l’“honorabilis Iohannes Martorell, civis Valencie” (és a dir, ‘ciudadà’ de condició social, com sap qualsevol medievalista, i no pas ‘habitant de València’, com tracta de defendre ara i adés el professor Torró³). Així les coses, ara com ara, s’ha d’entendre que l’escrivà de ració no és el cavaller autor del *Tirant*. ¿Com explicar, si no, que un individu tan orgullós del seu estatus de cavaller, tractat en molts altres documents com “Johan Martorell, cavaller” o “Iohannes Martorell, miles”, es deixara tractar pels “familiars” de la casa com si l’hagueren dut al món “en banch de çabater” o fóra el fill d’un forner, per emprar símls extrets del *Tirant* (capítols 161 i 110, respectivament)?⁴ I, ¿com explicar –ja posats a fer d’advocat del diable– que els notaris davant els quals signava un ben vestit Joan Martorell no s’adonaren que portava cadena d’or al coll: el distintiu privatiu dels qui havien professat en l’orde de cavalleria?

2) Més impediments, encara; aquests, de caire estamental: ¿com explicar que tot un cavaller, que “no podia” fer “fahena de ses mans” –segons la genuïna expressió de l’època– exercira l’ofici manual d’escrivà? És lògic, això sí, que l’escrivà d’un príncep del segle XV esdevinga cavaller i continue escrivint o no; però no és lògic que un cavaller com Joanot Martorell renegue de la seua condició privilegiada per posar-se a fer d’escrivent, encara que fóra en la casa o “hostal” d’un príncep.

L’ofici d’escrivà de ració era exercit habitualment per ciutadans amb coneixements de dret i escriptura, que, després d’uns anys de servei –si la fortuna acompanyava– podien “pujar en estament” i ser adobats cavallers. El servidor de Carles de Viana, pel que sabem, no arribà a tenir eixa sort, almenys abans del 1463. D’altra banda, tant la comesa d’escrivà de ració com l’ofici de trinxant solia confiar-les un príncep o sobirà a persones amb certa presència, habilitat diplomàtica i dots personals (com les podia tenir, sens dubte, l’autor del *Tirant*), però que fóra preferiblement jove i àgil. El trinxant que servia Alfons el Magnànim pel 1456 era el quasi adolescent Lluïset de Montagut. Aquest delegà en el seu avi, que es trobava també a la cort de Nàpols, la solució de certs desafiaments (*diffidamentis*) que havia

³A València hi havia gent de condició ciutadana (*cives*, en llatí); cavallers (*militēs*) i gent privilegiada, que no eren ciutadans, sinó ‘habitadors’ (*habitatores*) de la ciutat, i gent de pas (*commorantes*). Qualsevol notari en feia distinció habitual i quotidiana en els seus escrits.

⁴Rubio (2011, 15-16) atribueix aquesta errada interpretativa de Torró a “la ignorància dels formulismes cancellerescs usats comunament pels funcionaris” de l’època. Les *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós insistien en la importància –testimoniada sistemàticament per la documentació del segle XV– d’escriure “cavaller” o “*miles*” (en llatí) darrere del nom de la persona en qüestió. En el Martorell de Viana, aquest mot no hi consta ni hi figura mai, i sí puntualment el de *civis*, ‘ciudadà’ i el de *domicellus*, ‘donzell’. El que el notari reconeix com donzell és un homònim de Gandia de qui més avall tractarem; no és el –diguem-ne– Martorell de la casa de Viana, per entendre’ns, encara que també actue amb una procura al servei del príncep, atés que tots els Martorell gandians mantenien vincles amb els Cardona.

tingut amb joves rivals.⁵ Els desplaçaments de milers de quilòmetres a cavall efectuats pel Joanot Martorell trinxant de la casa del príncep de Viana, difícilment els haguera suportat l'autor del *Tirant*, un home madur i potser decrèpit, de 53 o 54 anys.⁶

3) La manera de referir-se a l'oficial Joan Martorell en escriptures (“trinxant nostre”, “servidor del primogènit”, “lo ben amat familiar nostre”, “bien amado e devoto nuestro”, “de domo domini principis”, “de casa nuestra”, o “ben amat trinxant, criat e intrínsech familiar seu”, etc.) i les mateixes paraules de l'escrivà (“lo meu nom dirà ‘Joan Martorell’, del senyor príncep de Viana”) no retraten el personatge com un cavaller posat al servei d'un príncep de manera recent i “oportunista”, sinó com un “criat” vinculat de molts anys a la casa, en el sentit que tenia el terme “criat” o “servidor” en el segle XV: la persona que es criava de menut o d'adolescent a la cort, en companyia del senyor, i que continuava servint-lo. El criat rebia tracte de “familiar” de la casa, quasi com si fóra un parent més, i els apel·latius ara exposats.

Segons J. I. Ortega, el criat “podía realizar tareas administrativas –si eran letrados o secretarios bien preparados– y gubernativas en las villas. Recibían un numerario, aparte de los vestidos y los alimentos. Los criados tenían estrechos lazos personales y afectivos con los señores, ya que debían mostrar un alto grado de confianza y fidelidad; así lograban una protección completa del señor (...). El grupo de los criados era una prolongación de la familia (...), aunque tenían una consideración menor respecto a los hijos y los parientes colaterales directos” (Ortega 2009, 703-04). És aquí on trobem que encaixa el paper del Joan Martorell “familiar” del príncep de Viana: el d'un criat i devot servidor del príncep des de feia anys. Potser si cerquem documents anteriors al 1458, confirmarem aquesta dada planerament.

4) Resulta congruent, d'altra banda, pensar en la dedicatòria a l'infant Ferrando de Portugal, cosí germà de Pere el Conestable, resident a Catalunya entre l'agost del 1464 i el març del 1465, com una prova més que l'autor del *Tirant* podia tenir simpaties pels rebels a Joan II. Si no fóra perquè aquesta mig-plagiada dedicatòria ha estat entesa per la crítica com un simple cimbell de realisme, un recurs per fer creïble la ficció; una manera d'autenticar la narració molt recurrent en obres del segle XV (cf. Aylward 1985, 37; Limorti 1999; Varvaro 2002, 161-62; Ferrando 2011, 428). El mateix es pot dir de la fantasia sobre la traducció de l'obra del portugués al valencià. Al nostre parer, la fingida dedicatòria al duc de Viseu lliga bé amb la “deriva africana” del relat tirantià a partir de cert capítol, i amb l'admiració que professaria l'autor per l'afany croat de la reialesa de Portugal i de l'infant Ferrando en particular.⁷

⁵ APCCV Protocolos de Pere Macip 21.942 (1452-61), 13 de desembre del 1456.

⁶ Situem-nos: els cinquanta anys, en el segle XV, eren una edat molt avançada. Hom parlava ja de “vells”: “la velledat, en valencians, mal prova”, escrivia Ausiàs March pensant en ell mateix. En la populosa vila d'Alzira (on residien Galceran i Guillem Martorell, germans de Joanot), descomptada la mortalitat infantil, la meitat de la població masculina adulta peria abans d'haver complit els quaranta anys i sols un de cada quatre homes superava la barrera dels cinquanta (Furió 1985, 368). A ciutat, la cosa no era gaire diferent.

⁷ Ferrando era germà del rei Alfons V de Portugal (1438-81), cognominat ‘O Africano’. Aquest sobirà es titulava, pomposament, *rei de Portugal e dos Algarves d'aquém e d'além mar, em África*, pels seus

5) Tal com adverteix Antoni Ferrando, “sembla poc acceptable la identificació apriorística amb el Martorell del príncep de Viana del Joanot Martorell que apareix en la provisió del rei Joan II, signada a Fraga, del 9 de febrer de 1461, a favor dels germans Joanot i Jaume Martorell, i la interpretació, sense cap suport documental, d’aquesta provisió com una estratègia del rei Joan II per congraciar-se amb Carles d’Aragó, llavors empresonat a Morella, quan es coneix la posició aleshores irreductible del rei contra el primogènit i els seus col·laboradors. Aquest Martorell no deu ser el del príncep de Viana” (Ferrando 2011, 423). Amb independència d’altres consideracions sobre el document de Fraga –que més avall exposarem– cal recordar que els partidaris de Carles eren acusats de “bars” i traïdors, i executats amb un mètode a elegir per Joan II. A fra Pero Martínez –fervorós vianista– el rei manà ajusticiar-lo col·locant-li un bacinet de brases enceses al cap i llançant-lo a la mar amb una pedra lligada al coll (Campaner 1886, 172 i 178; Riquer 1947, 10-11). ¿Com s’entén, doncs, que el mateix monarca es preocupara de “premiar” la fidelitat de Joanot Martorell al príncep rebel afavorint-lo davant els tribunals valencians?

7) Si és així, seria molt desagratit el Joan Martorell de Barcelona, que continuà conspirant contra el seu rei i senyor natural després de la mort del primogènit. I més encara si tenim en compte que això es contradeia radicalment amb el que el Joanot Martorell escriptor planteja en els seus escrits. El segon epígraf del jurament de l’Orde de la Garrotera (*Tirant lo Blanc*, cap. 88), segons Martorell, era el “de jamás desnaturar-se de son rey e natural senyor per molts mals dans que li faça”. D’acord amb això, el novel·lista afirma que “la major infàmia que l cavaller pot haver en aquest món, sí és com ve contra son senyor natural” (cap. 27). La traïció de Martorell –si entenem que l’escriptor és el de Barcelona– hauria sigut encara més vil i mesquina, si considerem la trajectòria trastamarista de la família (que es remunta al 1412), i els oficis que Jaume i Guillem, germans de l’escriptor, detingueren a la cort del rei Joan quan aquest era rei de Navarra i exercia de lloctinent d’Aragó i València.⁸

plans d’expansió magrebina: conquerí Alcàsser i Cequer de mans del rei de Fes, amb un exèrcit de 25.000 homes (1458), expedició que degué fascinar Joanot Martorell. L’any 1463 el rei fracassà en l’intent d’ocupar Tànger, però el seu germà Ferrando continuà l’empresa, combatent per mar i terra contra els moros magrebins (cf. Lopes de Almeida, caps. 138-42 i 150). Hem de tenir en compte que l’arribada de Ferrando a Barcelona és posterior (agost del 1464) a l’empenyorament de l’obra a Galba (desembre del 1463 o gener del 1464) i que no es documenta cap relació entre Martorell i aquest “sereníssim príncep”. D’altra banda, no entenem com es poden lligar –com suggereixen alguns– les al·lusions en el ‘Tirant’ a un cèlebre mercenari portugués, que Joanot admirava per la seua relació amb la cort d’Anglaterra i l’orde de la Garrotera, el comte d’Avranches (Alvaro Vaz de Almada, mort el 1449), amb la presència a Catalunya dels portuguesos (el rei Pere V i un fill de dit comte d’Avranches, que no era comte d’Avranches), presència que és posterior així mateix al moment d’escriptura del ‘Tirant’.

⁸Guillem Martorell era coper del rei Joan. Vid. APCCV Protocols de Joan Marromà 26.182 (1432-50), 24 de novembre de 1434: “*Guillermus Martorell, miles, il-lustrissimi domini regis Navarrae, coperius*”, fa lliurament al seu germà Jaume, estant al Palau del Real de València, de l’heretat familiar que posseïa en terme de Montcada. El donzell Jaume Martorell era aleshores ni més ni menys que l’uixer d’armes de Joan de Navarra. Vid. Arxiu Municipal de València, Processos de Corts, 1436-37 (convocatòria a

8) La frenètica activitat diplomàtica desenvolupada pel criat del príncep de Viana, a banda de convertir l'escriptura del *Tirant* en una proesa literària, és molt difícil d'encaixar en la figura d'un escriptor que moriria al cap de pocs mesos. De París estant, el 13 de setembre del 1463, els ambaixadors de Barcelona davant la cort de França escriuen al Consell de la Ciutat: "E, ja scrites les coses dessus dites, és arribat açí mossèn Martorell, qui era servidor del primogènit,⁹ qui ve la via de Castella no sabem per què, emperò ha molt aturat ab lo comte d'Ermenyach, e à-ns dit que ha enconrat lo dit mossèn Oliver a una o dues jornades d'açí e ha parlat ab ell, lo qual li ha confessat que se'n va. E diu tenia lo camí del rey d'Aragó. Més, nos ha comptades lo dit mossèn Martorell moltes coses, axí del rey d'Aragó com de nòstron senyor lo rey d'Espanya [Enric IV de Castella], e encara sobre don Johan de Cardona e altres de la cort del senyor rey, axí sobre los fets de Navarra..." L'escrivà Martorell era també un oficial ocupat en viatges i missions diplomàtiques, que no mirava pont ni palanca; que percebria interessants remuneracions per la seua tasca, i que avançava quantitats importants (de 200 o 300 lliures) al príncep al qual servia. Això no encaixa gens amb un autor del *Tirant* que, per la mateixa època, "passava moltes necessitats",¹⁰ segons les declaracions de Martí-Joan de Galba (Torró 2010, doc. 38).

9) El dia de la mort del príncep Carles de Viana (23 de setembre del 1461), hom féu relació del personal de servei o "de la casa" que tenia deutes pendents de cobrar. En la llista figuren –com bé remarca Rubio Vela– un "Iohanni Marturell", més un altre "Iohanni Marturell, minori", i un tercer "Marturell, page". Qualsevol medievalista amb un cert bagatge arxivístic deduiria que s'hi tracta d'un Joan Martorell pare o sènior (*maiore dierum* o 'major de dies'); Joan Martorell fill o júnior (*minori dierum* o 'menor de dies'), segons el formulisme habitual; més un possible parent d'edat infantil o adolescent. El criat Martorell de la casa de Viana sembla ser, doncs, un home casat i amb fills, servidors també del príncep, i no seria, en conseqüència, l'autor del *Tirant lo Blanc*, el cavaller solter que escrigué la novel·la. "El professor Torró" –adverteix Rubio (2011, 22)– "silencia la presència de Joan Martorell 'menor' entre els servidors del príncep", tot i haver consultat i citat aquest document.

10) Pel que fa a la "necessària" cort del príncep, trobem que convindria parlar amb major propietat de "la casa" del primogènit ("l'hostal", en la tradició navarra, per influx francòfon), i no tant d'una cort principesca pròpiament dita. Ens referim a "la casa" en el sentit del seguici humà de familiars i oficials (*domus*, en la paperassa llatina), tot i ajustant-se al que consta en la documentació cancelleresca del mateix Carles de Viana (Ibircu 1988). Si s'arribà mai a configurar una vertadera "cort" al voltant de l'infant primogènit a la Barcelona del 1460, aquesta degué ser realment efímera i, en qualsevol cas, difícilment propícia al mecenatge cultural. La tensió prebèl·lica que es vivia al Principat de Catalunya, l'estretor financera del malaurat

Castellfabib, 15 de desembre del 1436), f. 80: "*testes (...) Iacobus Martorell, domicellus, uxerius armorum dicti domini regis*"; citat pel mateix Torró (2011, 580).

⁹ Noteu ací que s'insisteix encara en la seua condició de "servidor" o "criat" de la casa del primogènit.

¹⁰ Citat i comentat per Chiner 1993 (156).

príncep i les darreres vivències d'aquest (desplaçaments continus, empresonament a Morella, etcètera) complicarien molt la concreció d'una cort amb manifestacions literàries de caràcter àulic,¹¹ i l'accés del presumpte Martorell a certs llibres.

En qualsevol cas, no entenem afirmacions del tipus: “Un poeta o un escriptor escriuen lluny de la cort, però mai al marge de la cort” (Torró 2001, 98). Precisament, una de les virtuts literàries de Joanot Martorell –el cavaller i autor del *Tirant*, s'entén– fou la d'“inventar” una cort literària de ficció, la de l'emperador de Constantinoble i la princesa Carmesina, a partir d'experiències viscudes per ell i de personatges inspirats en dames i cavallers de València; qüestió que més avant comentarem. L'absència d'una vertadera cort reial a València explicala llibertat creativa de què gaudí l'autor i la força expressiva d'una obra destinada a esdevenir un clàssic.

Els punts febles que presenta la documentació exhumada per Jaume Torró, ens porten a interrogar-nos objectivament sobre la vertadera identitat del servidor del primogènit. ¿Estariem davant d'un miratge historiogràfic, com afirma Rubio Vela, per causa de l'homonímia de dos Joanots Martorell? És molt probable que sí. Sobretot si tenim en consideració que a la Corona d'Aragó de mitjan segle XV coexistien diferents individus anomenats “Joan” o “Joanot Martorell”. N'hem detectat almenys sis, que possiblement siguen en realitat cinc, a saber:¹² el Joanot o Joan Martorell ciutadà de València, criat i fidel servidor del príncep de Viana (identificat erròniament amb l'autor del *Tirant* pel professor Torró);¹³ el seu presumpte fill, Joan Martorell “menor de dies”, vinculat també al servei del primogènit (silenciat estranyament per Torró; remarcat expressament per Rubio); mossén Joan Martorell, cavaller, titular de senyories “alfonsines” en terme de Dénia (descurat estranyament per Rubio; remarcat expressament per nosaltres); el donzell de Gandia Joan Martorell, resident en aquella vila (que actuava a València pel 1460 amb una procura del príncep de Viana);¹⁴ el

¹¹El príncep es presentà a Mallorca el 20 d'agost del 1459. Entrà a Barcelona el 22 de març del 1460, on romangué fins el 2 de desembre. Fou empresonat a Morella i, en ser alliberat, tornà a Barcelona (12 de març del 1461), on trobaria la mort al cap de pocs mesos (23 de setembre). Hi trobareu més informació en els articles de Torró, més amunt ressenyats.

¹²Alguns, en efecte, figuren ressenyats pel genealogista Lluís Cerveró Gomis, en el seu fitxer de llinatges conservat en l'Arxiu del Regne de València (d'ara en avant, ARV); d'altres, no se'n tenia constància.

¹³Lluís Cerveró documenta el testament d'un mercader de València (1439), que nomenà hereu el seu fills Joan Martorell, ciutadà de València, i Francesc.

¹⁴Deu tractar-se del senyor de l'alqueria d'en Martorell, actualment integrada en el nucli urbà de Gandia. Vegeu APPCV Protocols de Joan Sard 21.312 (1451-58), 8 de gener del 1451: “*Iohannes Martorell, domicellus, habitator et oriundus ville Gandie*”, reconeix haver rebut del donzell Joan de Montpalau, senyor de la vall d'Olocaiba i el lloc de Pedreguer, 100 lliures restants de les 280 lliures 1 sou “de certa part del lloch de Llíber, a la vall de Xaló”(operació de compra signada el 24 de desembre del 1450). El trobem el 1452, actuant de testimoni d'un contracte d'Hug de Cardona: “*honorabilis Iohannes Martorell, domicellus, habitator Gandie*”. Vid. Garcia-Oliver 2009-2011 (vol. 3, doc. 363, pàgina 1.171). Curiosament, en un escrit del 1460 el Joan Martorell servidor del príncep (segons Torró; segons nosaltres, es tracta del donzell veí de Gandia) apareix anunciat com “*Iohannes Martorell, domicellus, habitator Valencie, procurator et nomine procuratorio serenissimi principis domini Caroli, principis Viane...*” Citat per Torró (2011, 585). La relació prèvia d'aquest donzell amb els Cardona,

ciudadà de València, i antic veí de Gandia, Joan Martorell (que deu ser –com ara veurem– el servidor del príncep de Viana documentat per Torrò) (Garcia-Oliver, docs. 133, 242, 248, 249 i 251), i, finalment, el cavaller mossén Joanot de València, l'autor del 'Tirant lo Blanc'. Amb aquesta proliferació documental de Martorells de nom "Johan", entenem que els errors induïts per l'homonímia haurien de ser considerats venials, d'acord amb la coneguda locució llatina de Sèneca el Jove; sempre que no hi perseverem en excés, és clar.

Tenint en compte aquesta repetició de noms, caldria tenir en compte que el Joan Martorell ciudadà de València i oriünd de Gandia, que es relaciona reiteradament amb Hug de Cardona pel 1449,¹⁵ podria ser perfectament el trinxant i escrivà del príncep de Viana. En efecte, aquest "Iohannes Martorell" sembla ser criat i familiar la casa d'Hug de Cardona, senyor del Real de Gandia i uns altres llocs, i aspirant al posseir el ducat reial gandià. El trobem documentat en diferents escrits de la casa dels Cardona, sovint actuant de testimoni d'escriptures i actes notariais. A partir del 1450, però, desapareix Martorell del diplomatar i de "la casa" d'Hug de Cardona. Suposem, doncs, que passà a servir el fill i successor d'aquest, Joan de Cardona, aspirant a rebre el ducat de Gandia si Carles de Viana arribava a regnar.¹⁶ Un cas semblant al d'aquest Martorell és el del doctor en lleis Miquel Dalmau, també gandià i ciudadà de València, que serví fidelment Hug de Cardona pels anys 1450-56,¹⁷ i que passà després a servir Joan de Cardona i, de retruc, el príncep de Viana.¹⁸

Joan de Cardona i de Navarra, en efecte, heretà d'Hug els drets al ducat reial, però fou desterrat per Joan II per tal com era un fervorós partidari del príncep de Viana. En Cardona i el príncep eren parents –cosins– i s'havien criat junts a la cort, raó per la qual l'"egregi" mossén Cardona fou elegit per exercir els oficis de majordom i secretari del seu benamat Carles (abans del 1455).¹⁹ Amb Joan de Cardona s'incorporarien a la casa del primogènit els seus "familiars" i criats; entre ells, misser Dalmau i el Joan Martorell de Torrò. Ja en començar la guerra de Navarra (1451-61), Joan de Cardona era el conseller privat i la mà dreta del príncep, i actuà en el seu nom mentre aquest romania captiu a Navarra i Saragossa (1451-53). El 28 de març del

aspirants al ducat gandià, explicaria l'elecció del mateix en qualitat de procurador per a certs negocis concrets; considerant que Joan de Cardona era el principal oficial –majordom i secretari– de la casa del príncep.

¹⁵"En Johan Martorell", veí de Gandia (Garcia-Oliver, *ibídem*).

¹⁶Justament en la tardor del 1449, Hug de Cardona exigí als seus moros vassalls una contribució especial de 1.000 florins perquè l'infant Joan de Navarra s'havia proposat "de entrar benaventuradament en lo Regne de Castella, e per causa e rahó de sa benaventurada entrada ell ha emprat los barons, nobles e cavallers dels regnes de Aragó, de València e de Navarra"; amb els respectius seguicis de criats i familiars, se suposa. Entre els convocats es trobava el primogènit d'Hug, mossén Joan de Cardona (Garcia-Oliver 2009-11, vol. 1, 39).

¹⁷Vid. Garcia-Oliver 2009-11 (vols. 2 i 3, docs. 253 a 365), anys 1450-56.

¹⁸Com testimonia un dels documents citats per Torrò, de l'any 1462, on es relacionen Martorell i Dalmau. Seguidament ho observarem.

¹⁹El 1455 es trobava Cardona a Navarra, al servei de Carles (Yanguas 1840, vol. 3, 176-77). Pocs mesos després, el 1457, seria nomenat camarlenc seu (Garcia-Oliver 2009-11, vol. 1, 18).

1460, patronejava una de les dues galeres en les quals el príncep i el seu seguici desembarcaren a Barcelona (Tamburri 1999, 267-69, 317 *et passim*). Poc després, negocià les noces de Carles de Viana amb Isabel de Castella. Mort del primogènit, Cardona lluità a Catalunya contra Joan II (1461-64) i es mostrà fidel a Enric IV de Castella, quan aquest fou jurat pels catalans rebels al rei d'Aragó.²⁰

L'itinerari vital i oficial del Joanot o Joan Martorell valencià identificat per Jaume Torró i Torrent seria bàsicament el mateix del senyor a qui havia servit, mossén Joan de Cardona: el noble “cosí” que li havia obert les portes de la casa del primogènit. Martorell degué ser la mà dreta d'en Cardona. I si Cardona exercia els dos principals oficis del príncep, majordom i secretari, així també Martorell detenia –en paral·lel– els corresponents oficis subalterns: trinxant del majordom i escrivà del secretari. Les sospites de Rubio sobre el “miratge literari” de Torró tindrien en aquesta probable confusió homonímica un punt ben ferm de suport.

Només cal observar el regest de 40 documents annexat per Jaume Torró al seu article del congrés del 2010, per veure que en molts d'ells es relaciona estretament Joan Martorell amb Joan de Cardona, i es dóna a entendre que el primer –vassall gandià– fou criat del mossén Cardona, senyor natural seu, a més de cosí i “criat” també de l'hostal del príncep. Document 21: “El Príncipe etc. Noble, egregio e caríssimo cosino nuestro. Recebimos vuestra letra e oymos quanto Martorell de vuestras partes nos quizo dezir (...). Al noble egregio e caríssimo cosino e mayordomo mayor e conseller nuestro don Johan de Cardona”. Document 24: “Era de frare Merola e fonch-li restituit per los marmessors, ço és per lo conseller, e mossèn Martorell, [que actuà] per don Joan de Cardona...”. Document 28 (1 de febrer del 1462): “Juan de Beortegui, donzell, familiar del noble Joan de Cardona, procurador substitut del noble Joan de Cardona, reconeix que li foren pagades 50 lliures en prorrata del préstec de 100 lliures de València de Miquel Dalmau [que també estigué al servei d'Hug de Cardona, 1450-56]. Et est sciendum quod honorabilis Iohannes Martorell, civis Valencie, tanquam procurator prefati illustrissimi domini Primogeniti...”. Document 38 (París, 13 de setembre del 1463): “...és arribat açí mossèn Martorell, qui era servidor del primogènit (...); nos ha comptades lo dit mossèn Martorell moltes coses de don Johan de Cardona e altres de la cort del senyor rey de Castella”. El trinxant i escrivà ja no era servidor del difunt primogènit, però continuava servint el seu “senyor natural”, mossén Joan de Cardona, com ho havia fet anys abans amb son pare, mossén Hug de Cardona.

El Martorell cavaller i procurador del comtat de Dénia

²⁰ La figura de Joan de Cardona, ‘duc’ nominal de Gandia, és ben coneguda pels historiadors especialistes en l'època. Podeu consultar els articles ‘ducat de Gandia’ i ‘Joan de Cardona i de Navarra’ de l'Enciclopèdia Catalana (www.enciclopèdia.cat), encara que les dades que presenten no són exactes del tot.

Confrontada amb la proposta identificadora de Jaume Torró, la d'Agustín Rubio presenta un clar avantatge probatori, per tal com el Joan Martorell que residí a Dénia en els anys 1459-63 –tot coincidint amb el temps d'escriptura del *Tirant*– figura sempre documentat com “mossén Johan Martorell, cavaller”. Els notaris i escriptors ho tenien per hàbit, i reiteraven tota la retafila nominal –el tractament de “mossén” i l'acostumada menció de la seua condició social de “cavaller”– amb insistència i redundància. En el cas que ens ocupa, resulta indiscutible que es tracta d'un cavaller de València, com el que escrigué el *Tirant lo Blanc*.

Ara bé, el fet que en cap document relacionat amb Dénia es faça menció de “Johanot” i que sempre hi figure aquest Martorell com “Johan”, fa dubtar l'investigador. A més a més, Rubio Vela opera en un marge cronològic tan estret (1459-64), que corre el risc de perdre de vista el context històric del conflicte de Dénia i d'incórrer –com, de fet, trobem que s'incorre– en un nou miratge induït per l'homonímia, similar al del filòleg Jaume Torró.

Sosté l'historiador que el cavaller Martorell que exercí de procurador dels Sandoval al comtat de Dénia (setembre del 1459–gener del 1463) és el mateix que escrigué el *Tirant lo Blanc*, és a dir, l'antic senyor de Murta i Benibrafim, a la vall de Xaló (que no està molt apartada de Dénia, per cert).²¹ Efectuada aquesta afirmació apriorística, Rubio critica –amb sòlids arguments, al nostre parer– la interpretació esbiaixada que fa Torró de certs documents i tracta de descartar que el Joanot Martorell de Barcelona siga l'autor del *Tirant*. Paral·lelament, hom efectua tot un desplegament d'erudició que prova la militància trastamarista dels Martorell; la sintonia política que aquest mantenia amb els Sandoval (manifestada en la voluntat de presentar l'assalt als mercaders –Xiva, 1449– com un acte de guerra contra Castella); l'elogiós tractament de la comtessa de Dénia, Joana Manrique, en la novel·la, on esdevé la infanta Ricomana, “molt sabuda e de moltes virtuts complida”, com el personatge real;²² la transformació onomàstica de misser Gabriel de Riu-sec (designat pels Sandoval assessor jurídic de Joan Martorell en la procuració de Dénia²³) en el misser Albert de Riu-sec de la novel·la (Rubio 2010, 73-74),²⁴ i alguna possible o probable coincidència més.

²¹No és el primer que ho creu així. Gutiérrez del Caño (1918, 239-69) detectà l'existència d'un Joan Martorell procurador de Dénia, que ell també creia que era l'autor del *Tirant*.

²²En el nomenament de Joan Martorell com a procurador comtal, el 1459, es fa constar que tant el comte Diego Gómez de Sandoval, com el seu germà i cotitular del comtat, Ferrando de Rojas, com “la spectable dona Johana Manriques, condessa de Castro e de Dénia, muller, procuradriu del dit comte” (era casada amb Rojas), tindran poders per administrar el feu de Dénia (cf. Escartí 2012, 399). És probable que Joanot Martorell –l'escriptor, volem dir– coneguera Joana a Fraga, en febrer del 1461, quan obtingué de Joan II una provisió favorable als seus interessos. Aleshores, els comtes de Dénia i la comtessa Manrique, cosina del rei, freqüentaven la cort. Així ho certifica Rubio Vela, tot i que identifica el Joanot Martorell de la provisió de Fraga –que és indiscutiblement l'autor del *Tirant*– amb l'homònim Joan Martorell procurador de Dénia.

²³Més detalls sobre el particular, en Escartí (2012).

²⁴Nosaltres observem ací una possible simbiosi antroponímica de dos ‘missers’ o prestigiosos juristes valencians (Graullera 106-08, 263-66): Miquel Albert (en actiu pels anys 1452-1502) i l'al·ludit Gabriel

L'aportació de Rubio posa en evidència algunes febleses de la tesi de Torró i relaciona els Sandoval amb determinats passatges i aspectes del *Tirant*, que –segons l'autor– amagarien al·lusions críptiques a dita família. En conjunt, es tracta d'una aportació coherent i suggerent, com ha posat de manifest Mateu Rodrigo Lizondo, en una acurada ressenya. Tanmateix, remarca a la fi Rodrigo un dubte raonable que Rubio admet, malgrat tot: “...que el Joan Martorell de Dénia no fos l'autor del *Tirant*, sinó un cavaller homònim, cosí segon seu, natural de Gandia i resident a la capital del regne. El juny de 1455, estant absent Joanot a Nàpols, el seu parent mencionat prestava declaració com a testimoni de mossén Joan de Castellví: ‘L'honorable mossén Johan Martorell, cavaller, habitador de València’” (Rodrigo 2012, 637).

Aquest cosí prim i homònim de Joanot Martorell (que visqué pels anys 1420-90 aproximadament) és conegut pels estudiosos de l'escriptor, si més no des que Jaume Chiner s'hi referí en la seua biografia (Chiner 1993, 23). El document de la declaració judicial on es fa esment explícit d'ambdós personatges homònims –els cosins Joan i Joanot– havia sigut publicat el 1992 per Chiner i Villalmanzo en *La pluma y la espada*, davall el número 597. Indagant una mica més sobre el personatge, ens adonem d'una sèrie de detalls biogràfics que fan lògica i sensata la identificació del cosí de l'escriptor amb el procurador dels Sandoval en el ducat de Dénia. Observem-ho:

Els avis d'ambdós Joans –els germans Guillem i Pere Martorell– exerciren (circa 1396-98) oficis relacionats amb la gestió senyorial de Dénia, al servei del marquès de Villena i imminent duc de Gandia, Alfons d'Aragó el Vell. Hi exerciren de procuradors, de col·lectors de rendes, etcètera (Villalmanzo 1995, 33-37, docs. 85, 86 i 100). Aquests serveis afavoriren l'adquisició de senyories a la Marina Alta pel clan Martorell: Francesc, el pare de l'escriptor, s'ensenyorí de la vall de Xaló, que heretarien Joanot i els seus germans; alhora que Pere es possessionà d'algunes alqueries de moros en terme de la vila cristiana de Dénia. Ens referim, concretament, a les senyories alfonsines –amb jurisdicció limitada– de Beniarbeig, Benicadim, Negrals i Beniòmer, que heretarien dècades després els germans Pere i Joan Martorell. Aquests eren néts del referit Pere, cavallers amb cases a Alzira i València, respectivament, i cosins primers de l'escriptor.

Entre els anys 1431 i 1454, el comtat de Dénia fou separat del casal d'Aragó i del ducat reial de Gandia, i lliurat a títol de senyoria al noble castellà Diego Gómez de Sandoval y Rojas (1385-1454), comte de Castro, que havia perdut els seus estats a Castella per haver donat suport als infants d'Aragó. Aquesta “senyorialització” de Dénia, afavorida per l'infant Joan (futur Joan II d'Aragó), fou obstaculitzada per una forta i obstinada resistència del veïnat de la vila, que el 1422 havia iniciat un procés de reincorporació al patrimoni reial (López 2003, 506-08).

Amb independència de la pugna sostinguda entre els veïns “reialistes” de Dénia i la senyoria, es vivien a la zona altres situacions conflictives, algunes de caràcter

de Riu-sec (en actiu pels anys 1419-77), que seria un caprici més de l'escriptor. De fet, no s'entén que Martorell mantinga una tèrbola relació amb Riu-sec, com explica Rubio, i en acabant el dignifique en la novel·la com un dels cavallers de la seua venerada Orde de la Garrotera.

estructural. Una de les més prolongades era el conflicte d'aigües de reg entre la vila d'Ondara, d'una banda, i la vila de Dénia i els senyors de Beniarbeig (terme de Dénia), d'altra. Ja per l'any 1402, Pere Martorell, avi de Pere i de Joan, havia pugat amb els d'Ondara per aquesta causa (Villalmanzo 1999, 224). El contenciós hidràulic revifà pel 1444, entre el nou senyor de Beniarbeig, el jove cavaller Joan Martorell, i la senyora de Benimasmut (Ondara), Joana de Cardona.²⁵ El professor Glick, quan estudià el cas, es preguntà si aquest podria ser l'autor del *Tirant* (Glick 1990).²⁶

L'any 1450, un nou conflicte hidràulic esclatà entre els regants cristians d'Ondara (senyoria d'Hug de Cardona) i els moros de Pàmies (vassalls de Beatriu Despont), d'una banda, i els regants moros de Beniarbeig i Benicadim (vassalls de Joan Martorell) i Benimasmut (vassalls de Joana), alqueries del terme general de Dénia. La vila de Dénia recolzà els interessos d'aquest segon bàndol, per tal com els llauradors deniers posseïen terres i interessos en aquestes alqueries: “E com lo dit mossén Johan Martorell, qui és senyor del loch de Beniarbeig, e los justícia, jurats e altres officials de la vila de Dénia facen alguna contradicció en elegir cequier del dit loch de Ondara”, els senyors d'Ondara i Pàmies demanaren l'empara o “ferma de dret” del governador del regne, “contra lo lochtinent e procurador del comdat de Dénia e contra justícia, jurats e altres officials del dit comdat, e contra lo honorable mossén Johan Martorell, cavaller, senyor del loch de Beniarbeix e Benicadim”.²⁷

Lògicament, el procurador comtal dels Sandoval defensava els interessos de Joan Martorell, que no és l'autor del *Tirant*, sinó el senyor de Beniarbeig i Benicadim. I més encara si tenim en compte que l'impetuós cavaller de València liderava la lluita del comtat contra els veïns d'Ondara: “...lo dit mossén Johan Martorell, en moltes maneres perturba, molesta, inquieta contra justícia, *et decet* parlant, com no vulla tenir e haver per cequier de la dita céquia a aquell qui és stat elet e creat”, és a dir, el sequier proposat per Ondara i rebutjat per Dénia. “Hoc encara, lo lochtinent de procurador de Dénia perturba a aquesta part en la dita sua possessió o quasi. *Ex eo et alias*, car lo dit procurador de Dénia, a instància del dit mossén Johan Martorell, ha penyorat per l'aygua de rech de la dita céquia al senyor del dit loch de Pàmies, ço que fer no pot”. Així que Ondara demanà que s'actuara judicialment “contra los dits mossén Martorell e lochtinent de Dénia, e altres officials del dit comdat”.

A la mort del comte Diego (1454), el conflicte que reviscolà fou el polític, entre el bàndol dels partidaris del retorn al patrimoni del rei, és a dir, el gros dels veïns de la vila (recolzats per la ciutat de València i els oficials patrimonialistes d'Alfons el Magnànim), i el bàndol senyorial, ço és, el d'aquells que –per interès particular– donaven suport als hereus del comtat, Ferrando de Rojas i Diego de Sandoval (afavorits per l'infant lloctinent, Joan de Navarra, futur Joan II). Entre el 1454 i el 1459, els reialistes deniers portaren avant un procés de segregació davant la justícia reial, i s'enfrontaren així amb els Sandoval, fins i tot recorrent a les armes. La mort

²⁵ ARV Governació 2.270, mà 8, f. 48.

²⁶ El contenciós s'agregà pel 1450 (Garcia-Oliver 2009-11, 889-94, doc. 253).

²⁷ Garcia-Oliver 2009-2011, vol. 2, docs. 253 (16 d'abril del 1450) i 254 (9 de maig del 1450).

d'Alfons el Magnànim i l'entronització del seu germà Joan II, el gran valedor dels Sandoval (1458), jugaria a favor de la senyoria. Així les coses, el rei ordenà anul·lar el procés d'emancipació de la vila, el 14 de juliol del 1459, i aplanà el camí per a la presa de possessió dels Sandoval.²⁸

No és difícil endevinar per quin costat s'inclinà el senyor d'alqueries Joan Martorell en aquesta pugna. El 21 de maig del 1457, Joan de Navarra intervingué davant el governador del Regne de València per tal que nomenara dos assessors judicials de la seua confiança, a fi de resoldre el contenciós que mantenia Joan Martorell amb el Consell de la Vila de Dénia, per temes impositius.²⁹ Quatre dies després, el futur Joan II torna a intercedir en favor de Joan Martorell davant el governador, que havia de jutjar el cas.³⁰ El 3 de juliol del 1458, el flamant sobirà tornà a lliurar una provisió favorable a Martorell; aquesta, relacionada amb un afer de caire particular.³¹ És lògic que el cavaller donara suport als Sandoval, com ho havia fet el 1450, i que aquests l'afavoriren davant llur protector, el rei Joan.

El document del 25 de maig del 1457 és el més eloqüent respecte de la situació d'enfrontament entre Joan Martorell i els vilatans de Dénia. El senyor de Beniarbeig i Benicadim, "situats dins lo terme general del condat de Dénia", havia sigut capturat per les autoritats de la vila i es trobava pres. El justícia, jurats de Dénia, oblidant el procés judicial que tenien obert a la Cort de la Governació, sobre pagar o no certa imposició fiscal els moros vassalls de Martorell, acudiren a Beniarbeig per embargar-los penyores. Acompanyats "ab ben sexanta hòmens poch més o menys, armats de diverses armes, anaren als dits lochs de Benicadim e Beniarbeig, e, trobants aquí en Benierbeig al dit mossén Johan digueren-li que ls pagàs certa peyta o taxa e los donàs la penyora. Lo qual los respòs dient no y era tengut, car sobre la dita peyta o taxa era plet pendent". Matisà Martorell que sí que era content de pagar la peyta de murs i valls a la vila, que era allò legal, però no res més, i que se'n tornaren a casa. Els deniers, no obstant la moderada resposta del feudal, "donaren a saco lo dit loch trancant les portes de les cases dels vassalls e prenent los béns, joyes e robes", i s'emportaren pres a Dénia el cavaller, a peu i lligat, humiliat com un vulgar delinqüent.

No és estrany, doncs, que quan s'albirà de nou la perspectiva de restaurar el comtat (1458-59), mossén Joan Martorell besara els peus dels seus nous protectors, els comtes Ferrando de Rojas i Diego de Sandoval, que s'erigirien de ben segur en valedors seus contra els reialistes. ¿Qui millor que Joan, que coneixia el terme, la política local, etc., per tenir cura dels interessos de la qüestionada senyoria de Dénia?³² La restauració del

²⁸ Molts més detalls de tot açò, en Rubio 2010 (30 i ss.).

²⁹ ARV Cancelleria Reial, reg. 278, fs. 112v-13 (Tudela, 21 de maig del 1457).

³⁰ ARV Cancelleria Reial, reg. 278, fs. 117v-19 (Almunia de Doña Godina, 25 de maig del 1457).

³¹ ARV Cancelleria Reial, reg. 279, f. 39v.

³² L'any 1462, se'l documenta de nou capitanejant "la guerra de bàndols ab los de Ondara" per qüestió de l'aigua de reg, però ara en qualitat de procurador comtal (*vid.* Navio 2005). Aquest aliança 'estructural' entre Joan Martorell i els vilatans (s'hi jugaven l'aigua i la renda agrícola), en contra de la vila enemiga d'Ondada, estava per damunt del conflicte polític conjuntural de la lluita pel poder al comtat.

comtat desafavoria els interessos dels vilatans, que, si aspiraven tornar al reialenc, era per controlar políticament el terme, imposar taxes als vassalls de senyoria i subjugar els senyors “alfonsins” –vassalls directes del comte– que gosaren oposar-se al poder de la vila; com era el cas de “mossén Johan Martorell, cavaller”. És aquest, sens dubte, el que documenta Rubio, i no l’homònim autor del *Tirant*.

En el nomenament del cavaller mossén Joan Martorell com a procurador del comtat de Dénia (29 d’agost del 1459), publicat per Vicent-Josep Escartí (2012); en les preses de possessió de Dénia (23 de setembre) i Xàbia (24 de setembre) pel mateix, que hem localitzat a l’Arxiu del Regne de València, i en els diferents documents donats a conèixer per Agustín Rubio Vela, se’l nomena en moltes ocasions, i sempre se’n diu “Joan” i no mai “Joanot”: “Ara hojats que us fa a saber lo honorable mossén Johan Martorell, cavaller, habitador de la ciutat de Valencia, en nom de procurador dels espectables e nobles don Ferrando de Rojas, comte de Castro e de Dénia, e don Diego de Sandoval, germans, senyors pro indivís de la vila e condat de Dénia...”³³ És lògic pensar que es tracta d’un Joan conegut i tractat des de feia anys a Dénia, que tothom coneixia per aquest apel·latiu i que –en conseqüència– no calia anomenar “Joanot” per diferenciar-lo del seu cosí, perquè no era pas Joanot. El procurador comtal és, en conseqüència i amb tota lògica, el senyor de Beniarbeig. I és ben probable que els escrivans valencians feren distinció entre Joan Martorell –un cavaller com Déu mana, casat i respectat– i l’immadur mossén Joanot Martorell, un renoc trapatrols,³⁴ aficionat a les armes i als llibres de cavalleria, que l’orgullós comanador de Muntalbà menyspreava públicament, “així per llinatge, condició e estament, com per consuetut de lur viure” (Villalmanzo 1995, 522, doc. 832).

En efecte, ens consta que el Joan Martorell de Dénia era casat: “Als amats mossén Johan Martorell, cavaller, e na Beatriu, sa muller...”³⁵ Es tracta de Beatriu de Gallac, filla de l’opulent ciutadà de València Joan de Gallac, que la dotà amb 55.500 sous el 1445 per casar-la amb el cavaller.³⁶ Producte d’aquest matrimoni foren els seus fills el cavaller Joan, que heretà Beniarbeig (poc després del 1489), i el donzell Pere.³⁷ I tampoc no era nebot del batle general del regne, Berenguer Mercader, com sí que ho era l’autor del *Tirant*. El germà de l’escriptor, Galceran Martorell, en la seua correspondència oficial –enregistrada a la batllia (1462)– tracta el batle de “mon car oncle” i es refereix a ell mateix com “vostre nebot”. En resposta, el batle el tracta de

³³Crida d’obediència efectuada a Dénia el 23 de setembre del 1459, inclosa en el cerimonial de la presa de possessió. Vegeu ARV Governació 2.296, mà 21, fs. 42-45.

³⁴Els homes solters no eren gent de fiar. Des del 1424, Alfons el Magnànim havia prohibit accedir als oficis municipals de València i les viles del reialenc els menors de 25 anys i els majors de 25 que no foren casats. *Vid.* Carreres (202). Per això Galceran Martorell pogué beneficiar-se d’oficis municipals a Alzira; en canvi, Joanot, no.

³⁵ARV Governació 34, f. 121 (13 de gener del 1461), Lletre remesa per Lluís Cabanyelles, lloctinent de governador del Regne de València.

³⁶Arxiu Històric de la Universitat de València, Vària, Inquisició, caixa 1, doc. 6, València, 5 de desembre del 1445. Llavors ja era senyor de Beniarbeig, mossén Joan.

³⁷Vegeu APCCV Notals de Guillem Exernit, 20 de juny del 1489.

“molt magnífich mossén e car nebot” (Villalmanzo 1995, 892-94) com correspon al tractament de respecte formal entre parents, tant en la correspondència privada com en l’oficial. El Joan Martorell de Dénia no diu mai ser nebot del batle, i aquest no mai li respon formalment com a “car nebot”. D’ací que inferim novament, i per altres vies, que el de Dénia no deu ser l’autor del *Tirant*.

Finalment, hi ha diversos documents posteriors a la mort de Joanot Martorell que confirmen la identificació del Joan Martorell de Beniarbeig com el procurador dels Sandoval. En la crònica de Melcior Miralles, es llig: “De l’avalot de Dénia.- Divendres, a ·XVIII· de abril, en Dénia, hac gran brega, que volien pendre lo castel, per la qual rahó la ciutat hy trameté misatger en Jaume de Fachs, ciutadà, e fonch a Dénia digous a ·XXIII· e prèns lo castel; lo acomanà a mossén Johan Martorell” (Rodrigo 2011, 379), que aleshores devia trobar-se al seu lloc de Beniarbeig (24 de abril del 1466). Pocs mesos abans, com a senyor de vassalls, Joan Martorell fou convocat a Corts Valencianes (5 de novembre del 1465).³⁸ Rubio Vela opina que el convocat podia ser encara l’autor del *Tirant* i que la llista de convocatòria estaria desfasada (Rubio 2010, 71, n. 1), cosa que posem seriosament en dubte: en la convocatòria de les corts precedents (15 de febrer del 1463), sols figura un Joan Martorell entre els convocats. A continuació apareix el nom de Pere Martorell.³⁹ Es tracta dels referits germans, senyors de Beniarbeig i Negrals, alqueries del terme de Dénia, i no de l’autor del *Tirant*, que no posseïa cap senyoria.⁴⁰

Comptat i debatut, no cal insistir més sobre la versemblant identificació del senyor de les alqueries denieres de Beniarbeig i Benicadim amb el procurador del comtat de Dénia (1459-63) i cosí prim de l’autor del *Tirant*.

València en l’obra de Martorell, ergo Martorell a València

Si Joanot Martorell, exsenyor de Murta i Benibrafim; germà de Galceran, Guillem i Jaume; cosí del procurador comtal de Dénia, no es trobava ni a Barcelona ni a la Marina, com sembla deduir-se de la documentació estudiada, ¿on es trobava, doncs, quan escrigué –o “ventilà”, com deia ell– el *Tirant lo Blanc*? La nostra opinió és que es trobava a València, a la seua ciutat natal, a “la nació d’on só yo”. Ho indica, entre altres arguments que exposarem més avall, el fet que s’inspirara bàsicament en dames i cavallers valencians per caracteritzar alguns dels personatges centrals de la novel·la. Hi ha novetats al respecte.

Un treball de recerca exhaustiu, no sobre l’escriptor i la seua biografia, sinó sobre l’obra i el seu context sociocultural, ens ha dut a documentar alguns individus de la

³⁸ Arxiu Municipal de València (d’ara en avant, AMV), Processos de Corts, yy-22, fs. 3v-8.

³⁹ AMV, Processos de Corts, yy-20, fs. 6-16v.

⁴⁰ El cavallermossén Pere Martorell, resident a la vila d’Alzira (APCCV Protocols de Francesc Sarinyena 26.565 –1461-62–, 13 de febrer del 1462), germà de Joan el de Dénia i cosí segon –per tant– de l’autor del ‘*Tirant*’, era senyor de les alqueries denieres de Negrals i Beniòmer (ARV Cancelleria Reial 279, f. 197, Tudela, 5 de juliol del 1458).

societat valenciana que hagueren pogut inspirar l'autor. El punt de partida foren –com no podia ser altrament– les observacions de Martí de Riquer, que en la seua *Introducció al Tirant lo Blanc* (1947) insistia en la importància del corsari valencià Jaume de Vilaragut com a amic i informador de Joanot Martorell: “...és de presumir que gran part dels noms i fets que al ‘Tirant’ esdevenen en terres orientals d’infidels hagin arribat a Martorell a través d’informacions de Jacme de Vilaragut (...). El Gran Caramany, Alexandria, el Soldà del Caire i Rodes són elements tan íntimament lligats al *Tirant*, que és versemblant que Martorell se’n formés idea per mitjà del seu amic Jacme de Vilaragut” (Riquer 1947, 92, 131-32).

Seguint el fil argumental de Riquer, Constantin Marinescu s’interrogà sobre la possibilitat que l’aventurer coetani de l’escriptor poguera ser alguna cosa més que un simple informador. “Alors” –es planteja l’historiador romanés–, “une question peut se présenter: le *Tirant lo Blanch* de Rhodes et d’Alexandrie, ne serait-il pas la transposition littéraire de Jaume de Vilaragut?” (Marinescu 1951 i 1953-54, 153).

La resposta de Marinescu a aquest interrogant, tanmateix, desvià l’atenció de la crítica literària cap a altres possibles “models” reals per a l’heroi de la ficció martorelliana: Geoffroy de Thoisy, János Húnyadi, etc.⁴¹ La deriva “europeista” de la recerca sobre la caracterització del personatge central de Tirant, deixà pendent d’estudi la figura “clau” del cavaller valencià Jaume de Vilaragut, que era molt més pròxim a Joanot que qualsevol altre candidat coetani. Certament, allò que sabem de la trajectòria vital del corsari no el fa apte de ser considerat un “model” o transposició literària identificable amb Tirant. No obstant això, les aportacions biogràfiques que hem pogut organitzar en forma d’estudi pendent d’edició (Soler), sí que permeten identificar-lo com el personatge elegit per Martorell per “posar rostre i aspecte” al seu heroi davant els lectors valencians, primers consumidors de la novel·la.

Jaume de Vilaragut i Vilanova “el Corsari” (ca.1403-64), pirata contumaç, heroi mediterrani (1436-47) i baró d’Albaida (1448-64), protagonitzà aventures que semblen reelaborades i incorporades després per Martorell al *Tirant*. A més a més, el Corsari fou elegit per Calixt III⁴² per capitanejar una croada a Constantinoble (1455) que no tindria lloc, si no és en la ficció martorelliana. Però allò més curiós que trobem en la biografia de mossén Vilaragut és la nòmina de personatges amb els quals convivia el baró –i “tiran”⁴³– de la senyoria blanca: un fidel “criat”, secretari i inseparable servidor, el donzell Ponç de Montpalau, parent de Martorell; una estimada “criada” anomenada –no per casualitat– Carmesina (dècada del 1450); una viuda Centelles, la seua sogra, que recorda pel seu comportament la viuda Reposada de la novel·la; un esclau hortolà i ancià –segurament, un negre– anomenat Galvany, etc.

⁴¹ Aquests personatges històrics, juntament amb Pedro Vázquez de Saavedra, són considerats “models” parcials o complementaris per Riquer (1990, 177). Una síntesi de les diferents propostes d’herois de referència, en Espadaler – Nogueras – Sánchez 1995.

⁴² La família del pontífex era “vassalla” en certa manera de Jaume de Vilaragut, per ser senyors de l’alqueria d’Atzueva, inclosa com a “senyoria alfonsina” dins el territori feudal de la baronia d’Albaida.

⁴³ Perdé la baronia a mans de la corona per comportar-se tirànicament amb els seus vassalls, el 1459.

Tots aquests personatges residien a escassos metres de ca la noble Isabel de Lloris, animadora de l'edició del *Tirant* del 1490,⁴⁴ i de can Martí-Joan de Galba, que prestava diners a l'antic pirata en temps de necessitat. Però és que, a més, els Lloris i la viuda Centelles mantenien lligams familiars. Vilaragut es casà l'any 1437 amb una parenta de Joanot i fou amic de Guillem Martorell, el germà mariner –i, segurament, corsari– de l'escriptor. D'altra banda, la mare del jove Joan Roís de Corella –que tant influí en l'estil i en l'orientació “moral” del *Tirant lo Blanc*– compartia marmessors testamentaris amb el mateix Jaume de Vilaragut. Aquestes i altres aparents coincidències⁴⁵ ens ajuden a tancar el cercle de relacions humanes (famílies Vilaragut, Corella, Martorell, Lloris, Galba, etc.) en el qual fou concebut, escrit, llegit i preparat per a impremta el *Tirant lo Blanc*. I tot indica, en principi, que aquest cercle o aquesta xarxa de relacions –familiars, de veïnat, literàries– es localitza a la ciutat de València.

Certament, ja sabíem que València, la ciutat de l'escriptor, era present en el *Tirant: el laus Valentiae* i la profecia del capítol 330; els “estrados”, llits de parament i tinells de relíquies de l'ambientació de la novel·la; la indumentària de la processó del Corpus; els tarongers que adobava el negre Lauseta; les reiterades al·lusions a personatges valencians, com els Pròixita, els Maça de Liçana, el comanador de Muntalbà, etc. El que no sabíem fins ara –i ara ho podem deduir amb un major fonament documental– és que, molt probablement, el Constantinoble de paper ideat per Martorell fou una transposició literària del barri del barri de Sant Esteve de la ciutat de València: la veritable pàtria literària del “roman” amorós i eròtic inclòs en el *Tirant lo Blanc*. En aquest espai urbà, pròxim a l'església del Salvador, on oïen missa Isabel de Lloris i Jaume de Vilaragut, tingueren lloc algunes experiències vitals–singularment, la presumpta relació sentimental entre el Corsari i la seua Carmesina– que inspiraren l'escriptor valencià. Una altra qüestió, sotmesa encara a discussió, és si Joanot Martorell donà forma al *Tirant* a València o en algun altre indret per determinar.

En principi, tot sembla apuntar a terres valencianes. Els usos lingüístics o dialectals de la novel·la són plenament valencians. Citem Antoni Ferrando: “les grafies del *Tirant*, incloent-hi les del full manuscrit, i moltes de les preferències lèxiques responen més aviat a la praxi habitual dels escriptors valencians de l'època residents a València que no a la dels servidors valencians de la Cancelleria reial; les al·lusions a la ‘llengua (...) valenciana’ i a la ‘nació valenciana’ (‘per ço que la nació d'on io só natural se'n puixa molt alegrar e molt ajudar per los tants i tan insignes actes com hi són’) semblen més pròpies d'una persona radicada al Regne de València que no d'un valencià a la cort barcelonina, que ha optat pel bàndol oposat al del regne de València en el conflicte civil del principat” (Ferrando 2011, 426). D'altra banda, les

⁴⁴Ens referim a Isabel Berenguer i de Lloris –o Isabel de Lloris, nom de viuda que solia utilitzar–, el nebot predilecte de la qual era el donzell Jofre de Blanes, l'hereu universal d'Ausiàs March.

⁴⁵Sorprén, per exemple, que si el primogènit de Jaume de Vilaragut i de Castellana Joan de Soler haguera nascut –cosa que no fou, perquè la dama resultà ser infèrtil–, se li haguera canviat el cognom Vilaragut pel de Martorell, en virtut del vincle testamentari d'una tia de Joanot.

fontes bibliogràfiques utilitzades per l'escriptor es trobaven a l'abast en qualsevol biblioteca de la ciutat i es corresponen amb els gustos literaris dels lectors de València, segons que ho documenta i ho argumenta Vicent-Josep Escartí (2011a i 2011c, 10).

El mateix autor troba paral·lelismes entre les desfilades de cavallers del *Tirant* i l'entrada reial de Joan II a València el 1459 (Escartí 2011b). Una de les coses més comentades d'aquesta entrada, per cert, fou el conflicte protocol·lari originat entre els gremis valencians de blanquers i d'argenters a l'hora d'eixir en la cavalcada reial.⁴⁶ El conflicte trobaria poc després una transposició literària en el capítol 41 del *Tirant lo Blanc* (cap. 41): quan es barallen semblantment ferrers i teixidors durant la desfilada de les festes nupcials del rei d'Anglaterra. ¿Assistiria Joanot Martorell a l'entrada reial de Joan II a València, el 1459? És ben probable que sí. De fet, ell i els seus germans esperaven amb anhel la vinguda del rei. Tenien afers judicials pendents de resolució i confiaven que el nou monarca –a qui havien servit personalment en la seua cort– els fera avançar en benefici d'ells.

Si llegim atentament certa provisió de la Cancelleria Reial (Fraga, 9 de febrer del 1461), entendrem que, estant Joan II a València (primavera del 1459), els germans Joanot i Jaume comparegueren en la seua presència per instar una demanda hipotecària contra els hereus de Gonçalbo d'Íxer i sa muller, Agnès de Portugal. El rei abandonà la ciutat (juny) i deixà l'afere pendent de judicar. Transcorregut un any i mig sense solucionar-se el litigi, el sobirà –a prec dels interessants– manà a Tomàs de Cotlliure, resident a València (“in dicta civitate Valencie personaliter residente vobis, comissa sint”), que ho resolguera prompte. S'ordenà al prestigiós jurista valencià,⁴⁷ doncs, que concloguera (traduïm del llatí) “...una causa de certa demanda hipotecària, per raons i motius en dits actes exposats. I més encara sent causa que, ja fa un temps, residint la nostra majestat personalment a la ciutat de València [1459], us fou encomanada perquè l'examinàreu i la portàreu. I, amb motiu de la nostra felix marxa que de la mateixa ciutat férem, no tingué l'acabament que hauria d'haver tingut...”⁴⁸

No seria l'única vegada que el rei Joan afavorí els Martorell en l'esfera judicial valenciana. Comenta molt oportunament Agustín Rubio que “existe otro documento revelador que ha pasado inadvertido en las biografías del autor de *Tirant*, pese a haber sido publicado dos veces, en 1936 y en 1945. Está datado en Tudela el 1 de marzo de 1462. Es decir, en plenas hostilidades. Se trata de una orden parecida a la anterior, por la que de Juan II de Aragón, instancia de Jofre de Blanes exigía que se resolviera el pleito por la herencia de Ausiàs March entre éste y la familia Martorell, a la que se

⁴⁶ APCCV Protocols de Bertomeu Matoses (el notari habitual de Jaume de Vilaragut) 25.340, 1459, anotació en la primera plana i els diversos actes notariais que vénen a continuació.

⁴⁷ Misser Tomàs de Cotlliure (*Coblliure*, *Coplliure* o *Coclliure*), mort el 1468, fou doctor en drets, assessor del justícia civil (1414-17) i criminal de València (1417-54), i de la Cort de la Governació (1454-67). Vid. Garcia-Oliver (2009-11, vol. 3, docs. 254, 303, 313, 326-29) i Graullera (2009, 163-65).

⁴⁸ ARV Cancelleria Reial 96, fs. 19v-20: “...quendam causam cuiusdam petitionis ypotecarie, causis et racionibus apud acta deductis; quequidem causam, iam dudum maiestate nostra in dicta civitate Valencie personaliter residente, vobis comissa sint ad colligendum et refferendum. Et, propter felicem recessum quem ab eadem civitate fecimus, finem debitum habere non valuit...”

refiere así el documento: ‘dilectos nostros Garcerandum Martorell, militem, ejus uxorem Catharina, Johannem Martorell, militem, Alduciam uxorem quondam Garcerandi Monpalau, Damiatam Martorell filiam Francisci Martorell quondam militis’. No hay duda, pues, de que se trata de la familia valenciana del autor del Tirant. ¿Un traidor a la causa del rey? No parece verosímil que éste calificara nuevamente de ‘dilecto nostro’ a quien luchaba contra él. Es otra prueba de que Joan Martorell, el hermano de Francesc, Aldonza y Damiata, el autor de la novela, no estaba en 1462 en las filas rebeldes”.⁴⁹ Ni molt lluny dels seus parents.

Mossén Guillem i mossén Galceran, germans de Joanot, tenien casa i hisenda a Alzira.⁵⁰ Joanot conservaria la casa de València on havia conviscut durant molts anys amb la seua germana Damiata i altres dones, segons llegim en un procés del 1467: “...la dita Damiata estech contínuament en la casa e habitació del dit mossén Johan Martorell, ab dues dones e una fadrina, dedicades al servir de aquella. E axí és ver e fama. Ítem, diu e posa que, tant de temps com la dita Damiata stech en casa del dit mossén Johanot Martorell ab les dues dones e una moça, aquelles foren contínuament alimentades de mengar, beure e totes llurs necessitats, en la casa del dit mossén Joanot Martorell stant” (Villalmanzo 1995, 557, doc. 904). Ignorem en què es basa Jaume Torró quan s’atreveix a afirmar que Joanot Martorell “no tenia casa pròpia a València”, sinó que vivia a ca la germana(!) (Torró 2002). Sí que hi tenia casa Joanot Martorell, i la tenia prop de l’habitatge de Joan Roís de Corella, veí de la plaça de Sant Jordi (actual pl. de Rodrigo Botet). De fet, aquesta proximitat o relació de veïnat donaria resposta a alguns interrogants plantejats sobre els plagis textuals i l’anomenada “connexió corelliana” (Hauf), que no té res de misteri. Hem de tenir en compte, al cap i a la fi, que Martorell i Corella eren parents i oriünds de la vila de Gandia (Chiner 1997, 547-48).⁵¹

La presència de Martorell a València sembla tan òbvia com la presència de València en l’obra de Martorell. La seua situació precària és la que explica la falta de documents subscrits per ell. Moriria, fins i tot, sense dictar testament (Villalmanzo 1995, 558-60, doc. 906), circumstància insòlita per a un cavaller. Quan el seu germà Galceran actua en representació seua davant els tribunals valencians (1459-62) (Villalmanzo 1995, docs. 884 i 888), no es fa cap menció –com era corrent– a

⁴⁹ Citat en Rubio 2010, 70.

⁵⁰ En APCCV Protocol 27.238 (1462-63), 2 de maig del 1462, 10 de setembre del 1463, 9 d’octubre del 1463, etc., ho llegim explícitament: “*Galcerandus Marthorell, miles, habitator ville Algezire*”. Jaume i Aldonça Martorell, sembla que vivien a València pel 1455, quan foren interrogats pel parador dels seus germans Galceran i Joanot. Pel que fa a Galceran, es traslladà a Alzira el 1462 per ocupar-se de l’herència d’Isabel Martorell (la malaurada muller d’Ausiàs March) i participar en la política municipal de dita vila (Villalmanzo 1995, 546-49, docs. 890-94).

⁵¹ Les famílies Martorell i Corella havien conviscut al Carrer Major de Gandia en temps passat i havien mantingut una cordial relació de veïnat. L’any 1447, quan Ausiàs Roís de Corella fou interrogat en cort judicial sobre Francesc Martorell, el pare de Joanot, declarà que “hac gran notícia ab lo dit mossén Francesc Martorell dementres vivia, e véu e sabé com posseïa la dita vall de Xaló, lochs e alqueries de aquella” (Chiner 1997, 185).

l'absència de Joanot del Regne de València,⁵² ni tampoc a l'assignació a aquest –com exigien els *Furs*– d'un “curador” legal dels seus béns i drets per part del justícia de València.⁵³ En contrast amb això, quan Joanot es trobava a Lleida, se li havia assignat per curador el seu germà Guillem (1446) (Villalmanzo 1995, 482-84, doc. 783). I quan Galceran i el mateix Joanot se n'anaren a la cort de Nàpols, el justícia civil de València manifestà expressament que “són fora de la present ciutat e regne, e, per la absència de aquells, los ha e deu ésser assignat curador qui per aquells faça part en juhí, fins a sentència definitiva e real execució de aquella, ab tots los incidents e emergents” (1455) (Villalmanzo 1995, 538-40, doc. 869).

Més processos judicials, encara: quan Joana d'Esplugues reclamà judicialment uns diners impagats per Joanot Martorell (antic senyor de Murta i Benibrafim, sense possible confusió per homonímia), ho féu davant la Cort de la Governació de València (que no de Barcelona). Instà demanda directament contra ell, i no contra cap curador (1460-61).⁵⁴ Tampoc no consta que Joanot Martorell fóra absent de València en la documentació cancelleresca de Joan II, dels anys 1461-62, més amunt referida. Per quin motiu hauríem de pressuposar nosaltres, doncs, aquesta absència?

Segueixen tenint plena validesa, al nostre parer, les observacions biogràfiques de Jesús Villalmanzo sobre les difícils circumstàncies personals de Joanot Martorell quan emprengué la redacció del *Tirant*: “Los apuros económicos de Joanot eran cada día más apremiantes. El pleito ganado a los herederos de Ausiàs March en 1461 debió suponerle un alivio, pero no el suficiente, pues había que distribuir su cuantía entre varios hermanos. Y los acreedores que aún no habían sido satisfechos, al enterarse de la novedad, empezaron a exigirles antiguas deudas” (Villalmanzo 1995, 140).⁵⁵

Com comenta Joanot a mitjan novel·la –és a dir, pel 1461 o 1462– “en temps de adversitat los parents e amichs tornen enemics” (cap. 233). El de Martorell era un cas més d'aquells cavallers de València esdevinguts “pobres vergonyants” que documenta Paulino Iradiel, els quals eren assistits per la solidaritat de familiars propers i –si no en tenien– per parents llunyans (Iradiel 1986, 234). El notari Bernat Julià, que intervingué en el procés de reclamació del manuscrit del *Tirant* per Galceran Martorell, afirmava que Joanot Martorell “passava moltes necessitats, e lo dit en Martí-Joan li prestava

⁵²Vegeu, a tall de comparança, el cas de Jaume de Vilaragut, que pledejava en absència seua (1454) representat per un ‘curador’ assignat, distint de la ‘procuradora’ (la seua muller Beatriu) i dels notaris que actuaven de procuradors judicials. En ARV Governació 17, mà 1, f. 13, on es fa referència constant a l'absència del cavaller i a aquells que el substituïen.

⁵³Quan Joanot es refugià a Lleida el 1446, li fou assignat per ‘curador’ de béns i drets el seu germà Guillem (Villalmanzo 1995, 483-84, doc. 783).

⁵⁴ARV Governació 15, f. 35r/v (ressenyat en: Villalmanzo 1995, 545, doc. 886 i docs. 881-88 en general). El 25 d'octubre del 1462, el governador de València Pedro d'Urrea demana els diners “al amat en Johanot Martorell” sense fer cap menció a la seua possible absència o la ‘curatela’ exercida per cap altra persona sobre els seus béns o interessos. Se suposa, doncs, que era present a València o, si més no, al regne (Villalmanzo 1995, 549, doc. 895).

⁵⁵Si Martorell era Barcelona, com proposa Torrò, ¿comés que els creditors li presenten demandes a la Cort de la Governació de València, i no ho fan en tribunals catalans (cosa que, per circumstàncies polítiques i bèl·liques hauria resultat complicada)?

diners sovent” (citada per Chiner 1993, 156). S’entén que li’n prestava amb anterioritat a l’empenyorament del manuscrit (desembre 1463-gener 1464). Des de quan passava diners Galba a Martorell, sense esperança de poder-los mai recuperar? Potser des del 1461 o el 1462. També cap la possibilitat que Galba el visitara “sovent” l’escriptor i estiguera al corrent del projecte seu literari.

Tot i les “adversitats de la noÿble fortuna, qui no donen repós a la mia pensa”, l’endeutat cavaller valencià fou capaç de concentrar-se –o, més aïnes, d’evadir-se– en la redacció d’“un libre appellat *Tiran lo Blanch*, lo qual és continuat en XXVII sisterns de full entregue”, tal com el defineix o descriu l’advocat de Galceran Martorell, en abril del 1465 (Villalmanzo 1995, 550, doc. 899). Acabava de morir feia no res l’escriptor, en la més absoluta misèria, com tants altres genis i creadors. Quan la seua germana Damiata decidí instar demanda hipotecària contra l’hereu delcomanador de Muntalbà, sobre un deute de 2.200 sous que tenia pendent amb ella el germà (a percebre sobre les rendes de Murta i Benibrafim, les antigues senyories de Joanot), fou examinada l’“heretat” jacent del difunt autor del *Tirant lo Blanc* (1467), “e no se han trobat en aquella béns alguns en què se pogués fer pagament a la dita Damiata (...), no trobant la dita na Damiata béns alguns en la heretat del dit Johanot Martorell”. Consultaren després els juristes amb el curador judicial assignat –ara sí– a l’herència, en Joan Carbonell (designat *ad hoc* per haver mort el cavaller *ab intestato*), “e, per les respostes *medio iuramento* per aquell fetes, appar no trobar-se béns alguns en la dita heretat” (Villalmanzo 1995, 554-58, doc. 904).

Poques coses materials restaven de can Joanot Martorell, difunt a València, que tingueren algun interés; com no fóra aquell manuscrit de 648 fulls o 27 “sexterns” (plecs de 6 fulls) en la portada del qual hom podia llegir *Lo Tiran*. L’obra manuscrita, la possessió de la qual també havia perdut el seu autor, circulà per les cases de la ciutat de València (Escartí 2011c, 6) –en defecte d’una cort principesca– entre el 1464 i el 1490, quan fou portada a la impremta per Galba, a precés d’Isabel de Lloris.

Obres citades

- Aylward, Edward T. *Martorell's 'Tirant lo Blanc'. A Program for Military and Social Reform in Fifteenth-Century Christendom*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1985.
- Campaner, Álvaro. *Cronicón Mayoricense. Noticias históricas de Mallorca desde 1229 a 1800, extraídas de las apuntaciones, diarios, misceláneas y obras manuscritas de Don Guillermo Terrassa*. Palma de Mallorca: Tipogr. de Juan Colomar Salas, 1881.
- Carreres, Salvador. "Valencia y Alfonso el Magnánimo." Salvador Carreres, coord. *Homenaje a Alfonso el Magnánimo. Ciclo de conferencias organizado por el Centro de Cultura Valenciana*. València: Tipogr. Diana, 1946. 187-208.
- Chiner, Jaume-Josep, & Jesús Villalmanzo. *La pluma y la espada. Estudio documental sobre Joanot Martorell y su familia (1373-1483)*. València: Ajuntament de València, 1992.
- Chiner, Jaume-Josep. *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell (amb un fragment d'un manuscrit del 'Tirant lo Blanch')*. Alcoi: Marfil, 1993.
- . *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*. València: Consell Valencià de Cultura, 1997.
- Escartí, Vicent-Josep. "Les lectures de Joanot Martorell." Vicent Martines, ed. *Tirant lo Blanch, políglota (1511-2011). Cinc-cents anys de traduccions i estudis*. Gandia-Alacant: Ajuntament de Gandia & Universitat d'Alacant, 2011a. 31-36.
- . "La representació social del poder i la festa al Tirant i a la cort dels Borja." Ricard Bellveser, coord. *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2011b. Vol. 1, 223-80.
- . "Conexiones e interferencias en la literatura valenciana del siglo XV." *e-Spania. Revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes*. 2011c. <http://e-spania.revues.org/20384>.
- . "Els capítols de nomenament de Joanot Martorell com a procurador del comtat de Dénia. una aportació a la controvertida identitat de l'autor del Tirant." *Estudis Romànics* 34 (2012): 389-403.
- Espadaler, Anton-M. "Piezas para construir *Tirant*." Juan Paredes, Enrique J. Nogueras, & Lourdes Sánchez, eds. *Estudios sobre el Tirant lo Blanc*. Granada: Universidad de Granada, 1995. 59-74.
- Ferrando, Antoni. "Curial i Tirant, cara a cara." Ricard Bellveser, coord. *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2011. Vol. 2, 415-50.
- Furió, Antoni. *El camperolat valencià en l'edat mitjana. Demografia i economia rural en la Ribera (segles XIII-XVI)*. Tesi doctoral inèdita. València: Universitat de València, 1985.

- Garcia-Oliver, Ferran *et alii*, eds. *Hug de Cardona. Col·lecció diplomàtica (1407-1482)*. Tres volums. València: Universitat de València, 2009-11.
- Glick, Thomas F. "Hidràulica i política hidràulica en la Gandia de Martorell." *La Safor 1490-1990. Un itinerari bibliogràfic*. Gandia, 1990.1-17. Reed. "Hydraulic and Hydraulic Politics in Martorell's Gandia." Thomas F. Glick. *Irrigation and Hydraulic Technology. Medieval Spain and Its Legacy*, Aldershot, Hampshire: Variorum, 1996. Article XV.
- Graullera, Vicente. *Derecho y juristas valencianos en el siglo XV*. València: Biblioteca Valenciana, 2009.
- Gutiérrez del Caño, Marcelino. "Ensayo bibliográfico de Tirant lo Blanch." *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos (3a. época)* 37/2 (1917): 239-69.
- Hauf, Albert. "Tirant lo Blanc: algunes qüestions que planteja la connexió corelliana." Rafael Alemany, Antoni Ferrando, & Lluís-B. Meseguer, eds. *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, setembre 1991)*. València-Barcelona: Universitats d'Alacant, València i Castelló/Jaume I – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993. Vol. 2, 69-116. Reed. "Tirant lo Blanc: ¿novela anticaballeresca? Algunas cuestiones que plantea la conexión corelliana." Juan Paredes, Enrique J. Nogueras, & Lourdes Sánchez, eds. *Estudios sobre el Tirant lo Blanc*. Granada: Universidad de Granada, 1995. 111-52.
- Ibiricu, María José. "El hostel del príncipe Carlos de Viana (1451)." *Príncipe de Viana* 185 (1988): 593-640.
- Iradiel, Paulino. "Familia y formación económica de la mujer en actividades no agrícolas." Yves-René Fonquerne, & Alfonso Esteban, eds. *La condición de la mujer en la edad media. Actas del coloquio celebrado en la Casa de Velázquez, del 5 al 7 de noviembre de 1984*. Madrid, 1986. 223-60.
- Limorti, Pauil. *Tirant lo Blanc i la historiografia catalana medieval*. València-Alacant: Generalitat Valenciana – Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1999.
- Lopes de Almeida, L., ed. Rui de Pina. *Crónicas*. Oporto: Libreria 'Lello&Irmão', 1977.
- López, Carlos. "Ciudades, nobleza y patrimonio regio en el Reino de Valencia en la época de Alfonso el Magnánimo." Salvador Claramunt, coord. *XVIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó (Barcelona – Lleida, 2000)* Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003. Vol. 2, 497-521.
- Marinescu, Constantin. "Sources historiques inconnues d'un roman de chevalerie: Tirant lo Blanch." *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1951*. París, 1951. 134-37.
- Marinescu, Constantin. "Du nouveau sur Tirant lo Blanch." *Estudis Romànics* 4 (1953-54): 137-204. Reed. "Nuevas historias sobre Tirant lo Blanc." *Boletín de la Real Academia de la Historia* 138 (1956): 287-305.
- Navio, Paula. "L'enfrontament entre Dénia i el comte de Cocentaina: molt més que una galera." *Aguaits* 22 (2005): 49-66.

- Ortega, José Ignacio. “‘Por servicios muchos e buenos que me ha fecho’. Los criados de las casas nobiliarias conquenses en la Baja Edad Media.” *Anuario de Estudios Medievales* 39/2 (2009): 703-21.
- Riquer, Martí de. *Introducció al Tirant lo Blanc* (separata de l’edició del ‘Tirant lo Blanc’ de Joanot Martorell). Barcelona: Selecta, 1947.
- Riquer, Martí de. *Aproximació al Tirant lo Blanc*. Barcelona: Quaderns Crema, 1990.
- Rodrigo, Mateu, ed. Melcior Miralles. *Crònica i dietari del capellà d’Alfons el Magnànim*. València: Universitat de València, 2011.
- Rodrigo, Mateu. “‘Resseña de ‘Rubio Vela, Agustín, Joanot Martorell y el condado de Denia. Una clave en el Tirant (2010).’” *Estudis Romànics* 34 (2012): 632-37.
- Rubio, Agustín. *Joanot Martorell y el condado de Dénia. Una clave en el Tirant*. València: Gráficas Papallona, 2010.
- Rubio, Agustín. “¿Se escribió el *Tirant lo Blanch* en la corte barcelonesa del príncipe de Viana? Notas de crítica documental entorno a un espejismo literario.” *eHumanista* 19 (2011): 345-56. Reed. en català: “Es va escriure el *Tirant lo Blanc* en la cort barcelonina del príncep de Viana? Notes de crítica documental a l’entorn d’un miratge literari.” Vicent Martines, ed. *Tirant lo Blanch, políglota (1511-2011). Cinc-cents anys de traduccions i estudis*. Gandia: Ajuntament de Gandia – Universitat d’Alacant (2011): 15-22.
- Soler, Abel. *El corsari Jaume de Vilaragut i la donzella Carmesina. El cavaller que inspirà el Tirant lo Blanc*, 2012 (pendent d’edició).
- Tamburri, Pascual, trad. i ed. Georges Desdevises. *Don Carlos de Aragón, príncipe de Viana. Estudio sobre la España del norte en el siglo XV*. Pamplona: Departamento de Educación y Cultura del Gobierno Foral de Navarra, 1999.
- Torró, Jaume. “Una cort a Barcelona per a la literatura del segle XV.” *Revista de Catalunya* 163 (2001): 97-123.
- Torró, Jaume. “Joanot Martorell, escrivà de ració.” *L’Avenç* 273 (2002): 12-18.
- Torró, Jaume. “Els darrers anys de Joanot Martorell (Regest documental presentat al Congrés Internacional ‘Tirant lo Blanch’ – 250 Anys (1490-2010), el 17 de setembre de 2010.” *EspaiNarpan*.2010. <http://www.narpan.net>.
- Torró, Jaume. “Els darrers anys de Joanot Martorell, o En defensa del *Tirant*, la novel·la cavalleresca i la cort.” Ricard Bellveser, coord. *La novel·la de Joanot Martorell i l’Europa del segle XV*. València: Institució Alfons el Magnànim 2011. Vol. 2, 573-600.
- Varvaro, Alberto. “El *Tirant lo Blanch* en la narrativa europea del segle XV.” *Estudis Romànics* 24 (2002): 149-67.
- Villalmanzo, Jesús. *Joanot Martorell. Biografía ilustrada y diplomatario*. València: Ajuntament de València, 1995.

Villalmanzo, Jesús. *Documenta AusiàsMarch. Colección documental*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1999.

Yanguas, José. *Diccionario de antigüedades del Reino de Navarra*. Pamplona: Tipogr. de José Imaz y Gadea, 1840.